

Bożena Kowalowa

Arnold Zweig wobec niemieckiej tradycji literackiej

/w dziesiątą rocznicę śmierci pisarza/.

Twórczość wybitnego postępowego epika niemieckiego dwudziestego wieku, zmarłego w 1968 r. w NRD laureata Leninowskiej Nagrody Pokojowej i Nagrody Państwowej NRD Arnolda Zweiga, niezapomnianego twórcy antywojennego cyklu powieściowego "Der Grosse Krieg der weissen Männer", zawiara również szereg esejów i rozpraw z zakresu estetyki i teorii powieści, które nie doczekały się jak dotąd należytej uwagi ze strony literaturoznawców. Analiza tych właśnie prac teoretycznych Zweiga, zawartego w "Esejach" oraz w czasopiśmie takiej miary jak "Weltbühne" czy "Neue Deutsche Literatur", pozwała zapoznać się z jego stosunkiem do niemieckiej tradycji literackiej.

Jest rzeczą interesującą, jak bardzo temu prozaikowi byli bliscy dramaturdzy niemieccy, zwłaszcza ci, którzy tworzyli w okresach wielkich przemian społeczno-politycznych. Szczególnie dziełwładnostawieczny pisarz Georg Büchner był w pojęciu Zweiga autorem zdolnym połączyć w swej twórczości siłę rewolucyjną i radość życia. Dramat społeczny z lat trzydziestych pt. "Woyzeck" czyni Büchnera, zdaniem Zweiga pisarzem nowoczesnym, zdającym sobie sprawę z istnienia ostrych konfliktów w otaczającym go społeczeństwie. Arnold Zweig czuł się również pociągnięty ku Büchnerowi jego "epikurelcznymi" cechami - umiejętnością porażenia w jedno

woli walki z rozkoszowaniem się przyjemnościami życia, zwią-
szcza w okresie depresji po klęsce dziejowej.

Dyskusja z ideałami klasyki niemieckiej stanowi dla Zweiga ważny etap na drodze kształtowania się jego artystycznej osobowości, zarówno w epoce Republiki Weimarskiej jak i w okresie późniejszym. Należy tutaj podkreślić, iż Arnold Zweig nie przejął swego literackiego credo bezpośrednio i bezkrytycznie od Georga Büchnera i G.E. Lessinga, z którym lat dopracował się własnej postawy twórczej, która umożliwiła mu stworzenie odrębnego typu powieści w niemieckiej literaturze dwudziestego wieku. Od swych sławnych poprzedników przejął natomiast Zweig humanistyczne ideały, które przetworzył w duchu współczesności.

Problemem funkcji poznawczej literatury zyskał u Arnolda Zweiga aspekt podwójny. Pisarz ten bowiem domagał się od epików, jako wstępnego warunku ich twórczości estetycznej, poznania praw rozwoju i przemian w historii ludzkości przy jednoczesnej niewnikniętej choć krytycznej akceptacji nadszatkujących zmian. Zweig postulował również konieczność przekazywania czytelnikowi poprzez dzieło literackie tychże społecznych i historycznych procesów, odznaczając się w sposób zdecydowany od niektórych tohnących zwątpieniem, wręcz nihilizmem, pisarzy kół tzw. późnomieszkańskich. Należy pamiętać, iż niemieccy pisarze z kręgów burżuazji poddali się w okresie bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej całkowitemu zwątpieniu i widzieli wokół siebie jedynie chaos, którego nie czuli się w stanie ogarnąć i przewyolężyć. Obok nielicznych wówczas pisarzy socjalistycznych, jedynie Arnold Zweig potrafił wyciągnąć odpowiedzialnie wnioski ze swych wojennych doświadczeń, w chaosie widząc proces przemian i symboli dynamizmu dziejów. Los jednostki na tle konfliktów dziejowych wydawał się Zweigowi najodpowiedniejszym tematem dla pisarza żyjącego w "dramatycznych czasach" i ta właśnie idea silnej centralizacji fabuły przy jej wielkim ładunku dramatycznym widoczna jest we wszystkich jego powieściach. W znanym esejju o Henryku Kleiście pisze Zweig, iż tak jak grzmot jest funkcją błyskawicy, tak napięcie stanowi funkcję dramatu. Porównując akcję dramatu z fabułą powieści, rządzi Zweig wstawić na miejsce sceny rozdział a zamiast aktu

księgę lub tom, a wtedy czytelnicy otrzymają klucza do zrozumienia jego koncepcji budowy powieści.

Dokonawszy w latach dwudziestych zdecydowanego odrotu z pozycji kontemplacyjnego intelektualizmu, poczuł się Arnold Zweig niejako zobowiązany w późniejszej swej twórczości do obronienia i przestrzegania pewnych określonych wartości tradycyjnej poetyki w uprawianych przez siebie gatunkach literackich: dramatach a przede wszystkim w powieściach. Godne uwagi jest duchowe i artystyczne pokrewieństwo Zweiga z przedstawicielem niemieckiego dziewiętnastowiecznego realizmu krytycznego, powieściopisarzem Teodorem Fontane, co przejawia się m.in. w talencie gawędziarskim obydwu pisarzy, ich pogodzie, mądrości życiowej i epizodycznej sympatii dla junkierskiego patriarchy. Zweig kontynuuje również dbałość Fontanego o umiejętnie skonstruowaną fabułę. Zdumiewająca jest oszczędność, z jaką autor "gospodaruje" swym wątkiem, nie ledwie asceza, z jaką w każdym momencie mówi czytelnikowi tylko tyle, ile jest niezbędne, aby zaostrzyć jego ciekawość i wznieść napięcie. Zdaniem Tomasza Wapna, właśnie Arnold Zweig spełnił pierwszorzędną a może jedyną istotną żądanie stawiane epikowi przez czytelników, a mianowicie, żeby jego dzieło było interesujące.

Zweig zdecydowanie postulował wnikliwe przedstawianie powiązań jednostki ze społeczeństwem jako najważniejsze zadanie pisarza, czemu dał m.in. wyraz w swych wypowiedziach o pisarstwie Maksyma Gorkiego, które zawierają również akcenty autobiograficzne. Zastanawiając się, co uczyniło Gorkiego wielkim artystą, stwierdza Zweig, iż przyczyniło się do tego jego zafascynowanie szorstką, codzienną rzeczywistością. Według Zweiga pisarz ten potrafił z rzetelnością pisać o sprawach istotnych i zasadniczych w należytym kolejności, dzięki czemu fabuła w jego dziełach rozwija się podobnie, jak wyrasta drzewo. Owa "należyta kolejność" to dla Arnolda Zweiga stosunek zachodzący pomiędzy przyrodą a skutkiem, działaniem, a to przede wszystkim, jego zdaniem, jest funkcją fabuły. Zaakcentowanie, iż właśnie obiektywne fabuły, a nie procesy duchowe mają dostarczać tematu, świadczą o zbliżeniu się Arnolda Zweiga do marksistowskiej teorii literatury. Zweig żąda od fabuły, aby uczyniła rzeczywistość transparentną, przejrzystą. Nie przypadkowo dobrane

lub też sztucznie uszeregowane zjawiska winny stanowić podstawę i wartość fabuły a zarazem dzieła artystycznego w ogóle. Prawa rządzące fabułą mają w istotny i określony sposób oddziaływać na przebieg życia, prawom świata realnego, i ten postulat Arnolda Zweiga zgodny jest z węższym kryterium materialistycznego spojrzenia na sztukę i literaturę.

W trakcie rozwoju swej twórczości przywiązywał Zweig duże znaczenie rozgałęzionej akcji, bez której, jak twierdził, fabuła straciłaby na jasności i sile wyrazu. Akcja stanowi dla tego powieściopisarza najistotniejsze narzędzie kształtowania i charakteryzowania bohaterów utworu nie jako na oczach czytelnika. Bazując na umiejętności pisarza wnikać w psychikę człowieka i istotę procesów społecznych oraz na zdolnościach poznawczych i recepcyjnych ze strony czytelnika, jak również na głębokim przekonaniu o istnieniu szerokiego i niustanowionego zamówienia społecznego na powieść jako najpopularniejszego gatunku literackiego, Arnold Zweig zdecydowanie i wielokrotnie sprzeciwiał się przecenianiu kwestii rzekomego kryzysu powieści europejskiej. Zweig udawał miłośnika, iż kryzys ten ma przede wszystkim podłoże ideologiczne i związany jest ze światopoglądem pisarzy późnomieszczańskich. Ponieważ obraz świata stał się dla tych pisarzy coraz bardziej skomplikowany i niezrozumiały, automatycznie skurczył się zakres ich artystycznego obrazowania. Arnold Zweig jest zdania, iż prawdziwie wszechstronne i wartościowe dzieło artystyczne nie może istnieć bez uwzględnienia w nim istnienia klas społecznych, bez ukazania nadającego się bleg współczesnej historii świata proletariatu i szerokiego mas społeczeństwa. W przeciwnym wypadku, zdaniem Zweiga, pisarz coita się na pozycje zdecydowanie subiektywne i rozsadza fabułę utworu wstawkami eseistycznymi i lirycznymi. Wprawdzie Zweig docenia, iż późnomieszczańska literatura o tyle spełniła swoje zadanie, iż zmusiła czytelnika do zwrócenia uwagi na problemy epoki, zobowiązując go wszelkimi optymistycznymi iluzjami, zarzuca jednakże niemieckim pisarzom tej miary co Franz Kafka, Robert Musil, Rahner Maria Rilke czy Hermann Broch, że przeceniali aspekt formalny, doprowadzili przezafinowanie języka i stylu do granic możliwości, ukazując perspektywę duchowego rozwoju jedynie w idealach abstrakcyjnego humanizmu. Twórczość

Arnolda Zweiga stanowi całościwe ich przeciwieństwo, gdyż jako jeden z pierwszych sięgnął po pierwowzory dla swych powieściowych bohaterów również i do przedstawicieli niemieckiej klasy robotniczej oraz stworzył pierwsze postaci ludzkie w literaturze niemieckiej, wzbogacając swe utwory o dodatkowe walory artystyczno-ideowe.

Sprzeciwiając się stanowco teorii o ogólnowalutowym kryzysie formy powieściowej, twierdzi dalej Zweig, iż nie zagraża on ani jego własnej twórczości, ani też całej zorientowanej ku przyszłości realistycznej i socjalistycznej literaturze. Według słów wielkiego epika, zarówno świat stosunków międzyludzkich jak i świat wewnętrznych doznał człowieka nie został jeszcze całkowicie odkryty i zobrazowany w twórczości literackiej i dlatego też powieść będzie żyć, jeśli nie zerwie swych związków z człowiekiem, narodem i ludem. Zdaniem Arnolda Zweiga, słusznie nazywanego "praeceptor Germaniae", przed każdym pisarzem stoją poważne zadania wychowawcze, pedagogiczne, gdyż autor nie tylko jest obserwatorem i odzwierciedlaczem, ale powinien na ten świat wpływać w sposób mądry i celowy.

Zdaniem tym podporządkował Zweig cały swój artystyczny warsztat powieściopisarza, przy okazji rozprawiając się w swych teoretyczno-literackich wypowiedziach z 1936 r. i z 1955 r., ze schematem typowo niemieckiej klasycznej powieści rozwojowej /"Entwicklungsroman"/, stawiającej sobie za cel przedstawienie całego niemal zyciorysu bohatera do momentu osiągnięcia szczytów życiowej kariery.

W stworzonym przez siebie nowym typie powieści o edukacji bohatera, Zweig zdaje się być zwoleńnikiem częściowego uniezależnienia fabuły od czasu, wybierając jedynie najbardziej frapujące, "dramatyczne" momenty życia, istotne etapy rozwoju postaci względnie najważniejsze momenty historyczne. Wyraża to oczywiście mądrą selekcję materiału przez świadomego swych zamiarów pisarza. Ta właśnie dialektyczna metoda, umożliwiająca równoczesne, kontrpunktowe prowadzenie w powieści samodzielnym wątków tematycznych, łączących się w końcu w jedną całość, doprowadziła Arnolda Zweiga do umiejętności połączenia doskonałego kształtu artystycznego i postępowej wymowy ideowej jego powieściopisarstwa, co przy równoczesnej akceptacji przez autora najistotniejszych wartości

humanistycznych postępowych tradycji rodzimej literatury, stworzyło mu szczególne i nowoczesne miejsce w dwudziestowiecznym dorobku kultury niemieckiej i europejskiej.

Literatura Przedwojna

1. Eberhard Hilscher, Arnold Zweig, Leben und Werk. Volk und Wissen Verlag, Berlin 1975.
2. Ewa Kaufmann, Arnold Zweigs Weg zum Roman, Rütten und Loening, Berlin 1967.
3. Positionen, Beiträge zur marxistischen Literaturtheorie in der DDR, wyd. Werner Mitzenzwei, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig 1969.
4. Johanna Rudolph, Lebendiges Erbe, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig 1972.
5. Arnold Zweig, Essays, Aufbau-Verlag, Berlin 1959.

LUBELSKIE MATERIAŁY NEOFILOLOGICZNE ● 1977

Jan Miziski

Der soldatische Nationalismus in der deutschen Literatur der 20-er und 30-er Jahre

Es scheint unmöglich die Zahl der Kriegseromane anzugeben, die noch während des ersten Weltkrieges und im ersten Jahrzehnt nach seinem Abschluss entstanden sind. Die 1942 erschienene "Geschichte der deutschen Literatur" von Adolf Bartels nennt insgesamt 101 Kriegsbuchautoren. Es wäre also bestimmt nicht übertrieben, von hundert von Kriegseromanen zu sprechen, in denen aber die Kriegsdeutung, der Mensch im Kriege, die Gestalt des deutschen Soldaten sehr differenziert auftauchen. Der Fächer reicht von der pauschalen Ablehnung jedes Krieges als einer menschenzerstörenden Erscheinung, wie etwa bei Remarque, über abenteuerliche Darstellung eines Etappenkrieges zur philosophisch begründeten Affirmation des Kriegeserlebnis bei Ernst Jünger. Nicht zu vergessen seien dabei die meistens später entstandenen Zeitromane der sozialistischen Schriftsteller, in denen der imperialistische Weltkrieg aus historischer Sicht gesehen und verurteilt wird. In dieser Hochwelle der Kriegsliteratur nach 1918 kommt die grösste, auch praktisch-politische Bedeutung der literarischen soldatischen Nationalismus zu, die auch zahlenmässig die stärkste Strömung innerhalb der Gattung ausmachte, die als "Kriegseroman" bezeichnet wird. Verstanden werden unter diesem Sammelbegriff Kriegseromane, in denen die Gestalt des deutschen Soldaten im ersten Weltkrieg verherrlicht, der Krieg als Verteidigungskampf der deutschen Nation dargestellt wird und die Anteilnahme an ihm als Pflicht jedes ehrlichen Deutschen propagiert. Wie ein Urmensch erscheint jedes in diesen Köchern der deutsche Frontsoldat, den Tod, meistens auch den Feind verachtend, nur ein Ziel vor den Augen: Deutschland zu verteidigen vor dem Hass der ganzen Welt.

Diese massenhafte antidemokratische "Weltkriegsdichtung" konnte dann nach Machterobernahme Hitlers ohne weiteres in die nationalsozialistische "Völkische" Literatur aufgenommen werden. Es gab nach 1933 keine spezifisch nationalsozialistische "Weltkriegsliteratur" in dem Sinne, dass veränderte politische Verhältnisse zur Ausbildung eigener Genres, spezifischer Formen und Inhalte geführt hätten. Die von Goebbels gesteuerte "neue" Literatur konnte an bestehende Werke anschliessen, gerade die Gattung des "Weltkriegseromans" dokumentiert am besten diese bruchlose Kontinuität. Dieser antidemokratische Typus mit festumrissenen Strukturen, fixierten Soldatentypen, verleihtfälligen Situationen hatte sich